

## FILOZOFICKÝ ODKAZ G. SIMMELA A SÚČASNÁ KULTUROLÓGIA

STANISLAV A. MALIEV, Výskumný ústav kultúry SSR, Bratislava

Georg Simmel bol nesporne jedným z najvýznamnejších nemeckých i európskych filozofov a sociológov z konca 19. a začiatku 20. stor. Záber jeho prác a záujmov sa týmto konštatovaním však zďaleka nevyčerpáva. Zahrnoval nielen oblasť filozofie a jej dejín, ale aj filozofiu dejín, kultúry a umenia. Zasahoval do etiky, estetiky, umenovedy, dejín kultúry, do literatúry, ekonómie i pedagogiky. V oblasti sociológie rozpracoval nielen problémy jej teórie a metodológie, ale aj celého radu špeciálnych sociologických disciplín: sociológie poznania, kultúry, umenia, náboženstva, práce, konfliktov, miest, pohľadá, módy atď. Aj keď teória kultúry ešte nemohla v tomto výpočte vystupovať, jej skutočné problémy zaujímali v Simmelovom diele nemalý podiel, ba priam kľúčové miesto.

Simmel bol aj neobyčajne plodný autor. Počas svojho života publikoval 25 kníh a brožúr (ďalších 5 vydali posmrtné) a takmer 200 statí. Vynikajú bohatstvom svojich myšlienok, prenikavosťou úvah, prekvapujúcimi riešeniami i štýlovou eleganciou. Prezrádajú, že ich písal človek veľkej inteligencie, dôkladného vzdelania i širokého myšlienkového rozhľadu. Pravda, na druhej strane autor fakticky nepoznal hranice medzi jednotlivými vedami, písal takmer súčasne z rôznych odborov. Preto sa jeho prácam niekedy vyčítal nedostatok systematickosti, neusporiadaný výklad atď.

Niekedy sa hovorí, že diela významných autorov žijú niekoľkými životmi. Platí to aj v Simmelovom prípade. Za sedem desaťročí, ktoré uplynuli od jeho smrti, vzťah k jeho myšlienkovému odkazu prešiel zložitým vývinom. Na tomto mieste chceme pripomenúť, že ani marxistické hodnotenie Simmelovho diela nie je bez problémov. Dlhý čas prevládalo jeho jednoznačné odmietanie. Prejavilo sa to ešte napríklad v kolektívnom diele sovietskych autorov *Istorijskij filozofii III* z r. 1959<sup>1</sup>, kde sa uvádza, že Simmelove sociologické názory, ktorých podstatou je apologetika buržoáznej spoločnosti, sú rovnako reakčné ako jeho filozofia.

O nové marxistické hodnotenie G. Simmela sa pokúsil vo svojej práci z r. 1981 L. G. Jonin.<sup>2</sup> Usiluje sa najmä vysvetliť, ktoré aspekty Simmelovho teoretického diela sa ukazujú aktuálnymi práve v súčasnosti — v značne odlišných spoločenských pomeroch. Avšak marxistické preskúmanie skutočného Simmelovho prínosu do rozvoja vedných disciplín — už aj vzhľadom na spomínanú šírku jeho záberu — zrejme možno splniť len postupne.

Domnievame sa, že z hľadiska nášho predmetu je významné, že Simmelova tvorba sa rozvinula v epoche „krízy kultúry“ na prelome storočí. Bolo to nie-

<sup>1</sup> Český preklad (1, s. 305).<sup>2</sup> O niektoré Joninove závery sa opierame aj v tomto úvode.

len obdobie prudkého nástupu nemeckého imperializmu, ale aj obdobie veľkej ideologickej krízy, myšlienkového kvasu, aký vždy vzniká na križovatke starých a nových ideí a smerov. V plnej miere sa to prejavilo práve v Berlíne ako meste Simmelovho pôsobenia, ba aj formovania. Nebolo náhodné, že do dejín myslenia vstúpil ako vyjadrovateľ ideí svojej doby a svojho prostredia, vyjadrovateľ často bolestných nálad a tragických črt.<sup>3</sup>

Simmelove univerzitné prednášky boli veľmi obľúbené, navštevovali ich aj osoby zo širšej verejnosti. Napriek tomu ostával v akademických kruhoch dlho akýmsi outsiderom. Vyplývalo to predovšetkým zo skutočnosti, že nechcel a vlastne ani nedokázal pridať sa k niektorej z vplyvných sociálno-politických skupín. Začal pracovať v prostredí „neoficiálnej berlínskej kultúry“, bol blízky ľavicovým liberálom i socialistom, publikoval v liberálnych i socialistických časopisoch. Na sklonku života nadviazal úzke styky s neoromantickým hnutím (vtedy sa dokonca neubránil ani prejavom šovinizmu a obhajobe imperialistickej vojny!). Hoci bol „obľúbencom publika“ a vítaným hosťom v kruhoch literárnej a umeleckej inteligencie, plne sa nestotožnil s nijakým okruhom, všade zaujímal viac-menej okrajové postavenie. Duch samotnej berlínskej univerzity mu nevyhovoval, tým viac, že židovský pôvod mu sťažoval pôsobenie v prostredí silne podliehajúcim antisemitizmu. Ale ani sociológia ako predmet Simmelovho najvlastnejšieho záujmu nemala vtedy ešte na nemeckých univerzitách životné právo. Chápali ju skôr ako doplnok filozofie. To všetko spôsobovalo, že celá jeho činnosť sa vyznačovala určitou dvojznačnosťou.

Simmelov myšlienkový vývin a jeho teoretická tvorba neprebiehali jednoznačne. Silne ho ovplyvnil kantizmus, čo podmienilo jeho zaraďovanie medzi novokantovcov. Iné interpretácie uvádzajú, že sa usiloval spojiť kantizmus, ďalší ho zaraďujú k predstaviteľom „filozofie života“. Snáď je oprávnené vyčleniť v Simmelovom vývine niekoľko základných etáp, aj keď sa v určitých otázkach, pochopiteľne, navzájom prelínajú.

Za prvú možno označiť pozitivistickú alebo „prírodovednú“ etapu, ktorá zahrnovala koniec osemdesiatych a deväťdesiatych rokov. Myšlienkovu mu boli vtedy blízke názory liberálnych mysliteľov-materialistov, „darwinistov a pokrokov“.

Významným dielom tohto obdobia je *O sociálnej diferenciacii* (*Über soziale Differenzierung*, 1890). Simmel tu požaduje uznať, že všeobecné pojmy sú „čisto subjektívne výtvary“ a treba ich rozdeliť na súhrny reálnych jedinečných javov. V zmysle takéhoto prístupu analyzoval sociálnu diferenciaciu a sociálne formy, ako aj vzťahy, ktoré vznikajú v spoločenských skupinách. Prejavuje sa tu vplyv Spencera, najmä jeho predstavy o mechanizme prírodnej a sociálnej revolúcie, ktorá je v štruktúrnej diferenciacii diferencovaných hetero-

<sup>3</sup> Zo životopisných údajov Georga Simmela uvedme aspoň základné. Narodil sa r. 1858 v Berlíne, kde aj študoval a získal doktorát filozofie za dizertáciu o Kantovi. Neskôr sa stal docentom, o 15 rokov neskôr mimoriadnym (t. j. nie štátnym, a teda vlastne neplateným) profesorom berlínskej univerzity. Konečne po tridsaťročnom pôsobení r. 1914 získal plnú profesúru v Strassbourgu (vtedy začlenenom do Nemecka). Krátko pred skončením svetovej vojny tu r. 1918 po štvorročnom pôsobení zomrel na rakovinu.

génnych elementov. Simmelovým prínosom bola však myšlienka konfliktu a diferenciácie ako spôsobu jeho riešenia.<sup>4</sup>

V učení o sociálnej diferenciácii Simmel urobil určitý krok od psychologizovania k tomu, čo neskôr dostalo názov „formálna sociológia“. Jej koncepcia sa však plne utvorila až v nasledujúcej etape Simmelovho vývinu.

Ďalším významným dielom tohto obdobia bol *Úvod do vedy o morálke* (*Einleitung in die Morawissenschaft*. 1892—1893). Simmel sa usiluje o „prekonanie pojmov“ a dôsledné uplatnenie hľadiska nominalizmu. Vplyv Spencera a Darwina sa pritom prejavil v biologicko-utilitaristickom zdôvodnení etiky a teórie poznania.

Zdrojom obidvoch uvedených prác bola Simmelova dizertácia o Kantovi. Hoci sa sám neskôr zriekol mnohých názorov týchto prác, treba zdôrazniť, že v určitej podobe obsahujú protirečenia, z analýzy ktorých sa rozvinuli Simmelove neskoršie koncepcie.

Simmel značne zmenil r. 1900 svoje názory pod vplyvom ideí Kanta, čím začalo nové, t. j. novokantovské obdobie jeho vývinu. Bola to súčasne aj najproduktívnejšia etapa Simmelovej tvorby.

Osobitný význam mal vplyv Kantovho apriorizmu. Prejavilo sa to najmä tam, kde Simmel uznáva apriórne formy poznania, ktoré sa však vraj neustále menia pod vplyvom nezachytiteľných psychických a biologických príčin. Tak vniesol zdanlivý historizmus do chápania apriorizmu (v skutočnosti ide skôr o absolútny relativizmus).

Prechod z prvej etapy do druhej etapy Simmelovej tvorby sa výrazne prejavil v dvoch vydaniach diela *Problémy filozofie dejín* (*Die Probleme der Geschichtsphilosophie*. Berlin 1892, 1905). Kým v 1. vydaní (z r. 1892) sa ešte prejavujú črty pozitivizmu a psychologizmu, 2. vydanie (z r. 1905) autor už značne pozmenil v súlade s novou etapou svojej tvorby.

Významnou prácou tohto obdobia je *Filozofia peňazí* (*Philosophie des Geldes*. Berlin 1900), v ktorej Simmel podal sociálnopsychologickú analýzu peňazí [sociálneho éteru“] v rozvoji rôznych vzťahov, sociálnej diferenciácie a individuálnej slobody. Dielo obsahuje postrehy a analýzy významné z hľadiska sociológie kultúry.

Z hľadiska sociologickej tvorby malo značný význam vydanie súboru Simmelových predchádzajúcich štúdií pod názvom *Sociológia. Skúmanie o formách združovania sa* (*Soziologie. Untersuchungen über die Formender Vergesellschaftung*, 1908). Súbor obsahuje základy Simmelovej formálnej alebo čistej sociológie, takže často sa jednostranne interpretuje ako jeho základné sociologické dielo. Podľa Simmela faktom, ktorý tvorí spoločnosť, je vzájomné pôsobenie ľudí. Dochádza k nemu preto, že ľudia majú určité vrodené impulzy, ktoré im kážu hľadať spoločnosť iných, ako aj preto, že ľudia v snahe uspokojiť svoje potreby hľadajú analogické snahy iných. Vzájomné pôsobenie spôsobuje, že z jednotlivcov vzniká určitý celok — spoločnosť. Sociológia však nemôže byť vedou o spoločnosti ako celku. Treba ju odlišiť od iných vied,

<sup>4</sup> Možno uviesť, že v súvislosti s polemikou proti P. B. Struvemu sa o tomto Simmelovom spise zmienil aj V. I. Lenin. Pritom pripomenul: „Abstraktné uvažovanie o tom, ako je rozvoj [a blahobyť] individuality závislý od diferenciácie spoločnosti, je celkom nevedecké, lebo nemožno zistiť nijaký vzájomný vzťah, ktorý by sa hodil pre každú formu usporiadania spoločnosti“ [3, s. 504—505].

ktoré skúmajú jednotlivé oblasti života a ľudskej činnosti. Existuje však zvláštny predmet, ktorým sa nezaobera nijaká veda, a to formy ľudského zoskupovania, formy vzťahov, formy vzájomného pôsobenia ľudí. Úlohou sociológie je skúmať takéto čisté formy oddelené od obsahu. To je základný znak „formálnej sociológie“. Treba však pripomenúť, že v spoločenských vzťahoch oddeliť formu od obsahu nemožno, lebo práve historický obsah rozhoduje o týchto vzťahoch. Preto „geometria spoločenských vzťahov“, navrhovaná Simmelom, muse-la ostať fikciou.

V tomto období Simmel publikoval viacero filozofických prác a monografií o filozofoch (o Kantovi, Schopenhauerovi a Nietzschem), v ktorých rozvíja svoje filozofické i sociologické názory.

Z nášho hľadiska je osobitne významný súbor štúdií a esejí, ktoré Simmel vydal pod spoločným názvom *Filozofická kultúra* (*Philosophie Kultur*, Berlin 1911). Sú venované filozoficko-sociálnej analýze aktuálnych otázok kultúrno-historického vývoja, pričom ich diapazón je značne rozsiahly. Súbor predstavuje pozoruhodný príklad filozofickej publicistiky, kde hĺbka analýzy nie je v rozpore s aktuálnosťou podávanej látky. Autorovi sa tu podarilo spojiť zvolenú tému so „životnými otázkami“ filozofie a kultúry tak, že dielo si zachováva svoju hodnotu aj dnes.

Treba vyzdvihnúť, že Simmel sa snažil vždy nájsť kľúčové témy a kľúčové protirečenia v kultúre svojej súčasnosti. Nebolo to ľahké už aj vzhľadom na vtedajší kvas a rozkolísanosť v uvedenej oblasti. V konečnom dôsledku sa ani jemu nemohlo podariť vyriešiť nastolené problémy, lebo ostával plne vo sfére kultúry a neobrátil sa na analýzu sociálnych konfliktov, ktoré podmieňovali jej protirečivý vývin. Napriek tomu súbor umožňuje vidieť, ako vnímavo cítil pulz doby, ako bystro filozoficky reagoval na nové prúdenie v spoločenskej psychológii a morálke. Jeho postup sa pritom vyznačuje názornosťou a presvedčivými argumentmi, založenými na dialektickej analýze daných protirečení.

Tretia a záverečná etapa Simmelovej tvorby zahrnuje posledných desať rokov jeho života. Zo sociológie už takmer nepublikoval (s výnimkou brožúry z r. 1917, ktorá je však skôr populárnym výkladom jeho predchádzajúcich názorov).

V tejto etape však dosiahol nový stupeň Simmelov filozofický vývoj. Podieľal sa na rozpracovaní základných myšlienok „filozofie života“. Cestu k nej mu prerážali už Schopenhauer a Nietzsche, ale sústavne ju spracúval najmä Wilhelm Dilthey (1833–1911). Šírenie tejto filozofie malo uhasiť „svetonázorový hlad“, aký bolo cítiť v ideologickej oblasti. Jej hlásatelia požadovali „návrat od abstraktnej k živej skúsenosti“. Samotný „život“ chápal Simmel ako proces tvorivého vzostupu, ktorý nemožno vyčerpať racionálnymi prostriedkami. Možno ho postihnúť iba vnútorným prežívaním, intuitívne. Takéto zážitky sa objektivizujú v mnohých formách kultúry. Prúd životnej energie, ktorá určuje obsah formálnych štruktúr myslenia a sociálneho života, vlastných tej-ktorej epoche, neustále prekonáva a prelamuje tieto štruktúry. Preto je potrebná ich nová kategoriálna a sociálna úprava. Večné protirečenie medzi tvorivým pulzom života a objektivizovanými, ale už zaostávajúcimi formami kultúry je podľa Simmela tiež základom „tragédie tvorivosti“.

Svoje myšlienky rozvíjal Simmel v dielach: *Hlavné problémy filozofie* (*Hauptprobleme der Philosophie*, 1910), *Problém historického času* (*Das Problem*

der historischen Zeit, 1916) a [Konflikt der modernen Kultur, 1918], ktorým zavŕšil svoje učenie o kríze kultúry. Z hľadiska „filozofie života“ kritizoval aj súčasnú urbanistickú a racionálnu kultúru. Poslednými jeho dielami akoby prenikal pocit tragizmu, beznádeje a mučivých vnútorných rozporov.

V uvedenej etape dostali svoju konečnú podobu aj Simmelove názory v otázkach filozofie umenia, ktorým vždy venoval pozornosť. Prejavilo sa to najmä v dielach o živote umelcov a ich diel, ako aj v životnom zmysle tvorivosti vôbec [diela o Goethem z r. 1913, Rembrandtovi z r. 1916 a i.]. V tejto súvislosti však možno uviesť, že estetické nazeranie nebolo pre Simmela len predmetom teoretických úvah. Sám tvrdil, že takéto nazeranie je možné vzhľadom na akýkoľvek predmet, vo vzťahu ku krásnemu je však osobitne výrazné. Do veľkej miery to teda určovalo spôsob, akým Simmel prijímal život.

Ak máme zhrnúť smer a význam všetkých etáp Simmelovho vývoja, možno uviesť názor A. G. Jonina [2, s. 20–21]. Podľa neho vo všetkých troch etapách Simmel stále a hlbšie rozpracúval rovnakú tému. Bol to vzájomný vzťah spoločnosti, človeka a kultúry: spoločnosti ako súhrnu foriem alebo systému vzájomného pôsobenia, človeka ako spoločenského atómu (v ranných prácach) a monády či mikrokozmu (v neskorších prácach), kultúry ako súhrnu objektivizovaných foriem ľudského vedomia. Podľa uvedeného názoru celková tendencia Simmelovho vývoja predstavovala pohyb od funkcionálneho prístupu, ktorý zdôrazňoval stálosť, stabilitu vzájomného pôsobenia uvedených troch faktorov (spoločnosti, kultúry a človeka), ku konfliktnému, dialektickému videniu sociálneho života. Kým Simmel prekonal funkcionalizmus pomerne rýchlo, konfliktné videnie sveta v podstate charakterizuje obdobie jeho „zrelosti“.

A aký bol „druhý život“ Simmelovho diela?

Zatiaľ čo počas svojho života patril ich autor k najznámejším a najpopulárnejším mysliteľom, čoskoro po smrti ustúpili jeho diela na „vedľajšiu koľaj“, ba niektoré upadli vôbec do zabudnutia. Týkalo sa to najmä jeho sociologických prác. Niektorí ich považovali za „príliš“ abstraktné filozofické, iní za „namerane“ vedľajšie. Naďalej sa uznávala odvaha jeho analytického ducha, ale odmietala sa jeho schopnosť systematicky a dôsledne rozpracovať základné problémy vedy. Značne sa rozšíril názor o „plytkosti“ jeho prác, o „esejistic-kom“ charaktere jeho tvorby, najmä však o tom, že mu chýbala aspoň trochu ucelená koncepcia spoločnosti a sociálneho rozvoja. Zdá sa, že Simmelove názory nezodpovedali úlohám a cieľom, aké si vytyčovala buržoázna veda, najmä sociologická, v tridsiatych až päťdesiatych rokoch tohto storočia.

Avšak v šesťdesiatych rokoch záujem o Simmelove diela sa na Západe náhle obnovil a jeho tvorba sa začala podrobovať radikálnemu prehodnocovaniu. V jeho prácach objavili systematickosť, šírku pohľadu a hĺbku zacieľenia, teda práve to, čo im podľa predchádzajúceho hodnotenia chýbalo. Ukázalo sa, že jeho diela vyjadrujú nielen „ducha doby“, ale aj „ducha kultúry“ vcelku. Znalci objavili aj originalitu simmelovského štýlu a vnútornú jednotu formy a obsahu jeho prác. To všetko viedlo k vydávaniu kníh a statí, venovaných jeho dielu, vydávali a prekladali sa jeho vlastné práce. Simmelova prenikavá analýza protirečení buržoáznej spoločnosti a kultúry nachádza živý ohlas najmä medzi mladšími pracovníkmi. Začalo sa hovoriť o „simmelovskej renesanci“.

Ako vysvetlíť, že po štyridsiatich rokoch relatívneho zabudnutia a mlčania stali sa Simmelove idey znova aktuálnymi a nachádzajú zmysel a význam



aj v novej historickej epoche? Vysvetlíť to možno dvoma dôvodmi, ktoré navzájom úzko súvisia. Prvým je teoreticko-metodologický obsah Simmelovej sociológie, druhým celostný sociálno-filozofický pohľad na procesy a protirečenia súčasnej buržoáznej kultúry. Simmel ukázal, že vo filozofii, umení, náboženstve, pohlavnej morálke i v iných sférach kultúrneho života sa rozrušili tradičné formy vyjadrenia životného obsahu.

Pritom dochádza k tragickému konfliktu, ktorý sa prejavuje v snahe kultúry dať živelnosti života dostatočne adekvátny výraz. Zničenie kultúrnych foriem nevedie však k vzniku autentickej kultúry, ale k zničeniu kultúry vôbec. Uvedený konflikt podľa stupňa rozvoja buržoáznej kultúry nielenže sa nevyrovnal, ale naopak posilňoval a zostroval. Podľa Simmelovej formulácie by bolo možné povedať, že život rozrušil utvorenú formu, ale nenahradil ju novou.

Život však treba chápať historicky ako materiálny proces rozvoja ľudskej osobnosti. Iba v prípade, že sa tak deje, má vývoj kultúry zmysel a cieľ. Ak k tomu nedochádza, ak chýba historizmus, ak sa život skúma ako večne rovnaký, neštrukturovaný prúd bytia, tak proces rozkladu kultúrnych foriem nadobúda podobu nevyhnutného tragického konfliktu, kríza sa začína chápať ako jej záhuba. Konflikty v súčasnej buržoáznej spoločnosti a kultúre dosiahli tak vyhranený stupeň, že Simmelovo konfliktné, tragické videnie sociokultúrneho sveta sa ukazuje oveľa bližšie pohľadu na svet súčasných buržoáznych inteligentov než optimistické, bezkonfliktné koncepcie, aké sú na Západe veľmi časté. Nie je vôbec náhodné, že mnohé z nich už úplne stroskotali. Možno preto oprávnené tvrdiť, že Simmelovo dielo nepredstavuje archaický produkt ranných etáp sociologického myslenia, ale možno ho plne použiť pre analýzu mnohých kultúrnych a sociálnych procesov kapitalistického sveta.

Jeho hlavným nedostatkom však stále ostáva neschopnosť zachytiť a objasniť masové procesy sociálno-historických zmien v súčasnom svete. Simmelov obraz kultúrnych konfliktov je citlivý, zaujímavý a cenný. Dôsledne ich však môže odhaliť len marxistická sociálna filozofia a sociológia, ktorá sa opiera o vedecké chápanie celého chodu ľudských dejín.

Napriek tejto výhrade chceme na záver pripomenúť, že Simmel považoval za filozofa človeka, ktorý je schopný prijímať celostnosť bytia a primerane na ňu reagovať. Sám sa naozaj prejavil ako celostný človek.

## LITERATÚRA

1. Dějiny filosofie III. Praha 1961.
2. JONIN, L. G.: Georg Zimmelog. Kritičeskij očerk]. Moskva 1981.
3. LENIN, V. I.: Zbrané spisy. Zv. 1. Bratislava 1979.